

БОГДАН ТЕРЗИЋ (Београд)

ИСТОЧНОСЛОВЕНСКА ЈЕЗИЧКА ГРАБА У НАУЧНОМ ДЕЛУ РАДОСАВА БОШКОВИЋА

У лингвистичком делу Радосава Бошковића источнословенска језичка граба, као, уосталом, и источнословенска језичка проблематика, заузима значајно место, без обзира на то што он није био у ужем смислу стручњак за источнословенске језике. Али као компаративиста широког формата и велике лингвистичке ерудиције често се у упоредним анализама позива на источнословенске језике, чак и тада када наслов једног његовог капиталног дела носи наслов *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници* или када пише о српскохрватској речи *korěнь*. Био је дубоко свестан чињенице да се нека појава у једном језику најбоље може објаснити ако се доведе у везу с другим језицима, како на синхронном тако и на дијахроном плану, ако се факта једног језика пропусте кроз призму другог језика. У том смислу Р. Бошковића можемо сматрати не само компаративистом, већ и конфронтационистом (контрастивистом), нарочито у области дериватологије, како на микроплану тако и на макроплану, тј. када пореди појединачне словенске језике или групе словенских језика. Конфронтациониста-русиста може у Бошковићевим радовима наћи драгоцен материјал за билатералну руско-српскохрватску синхронну конфронтациону анализу и драгоцене идеје за такву анализу у области творбе речи. Неки радови ове врсте су и настали под утицајем Бошковићевих радова из упоредне дериватологије (изведенице са суфиксом *-тедь*, *-арь* и сл. у руском у српскохрватском језику).

Источнословенски језички матријал највише је присутан у његовим већим радовима, у *Развитку суфикса у ју-*

жнословенској језичкој заједници, затим у Основама упоредне граматике словенских језика, I Фонетика и II Морфологија. Од мањих радова у овом контексту поменућемо следеће радове: Метатеза и промјена $t_l, d_l > l$ у словенским језицима — њихов хронолошки однос, О прасловенским придевима на *йs*, *Српскохрватско мрваљ и сл.*: Поводом неких топонима, О неким облицима некадашњих словенских колектива на *-а*, те поменути рад Српскохрватско когѣњ. Када говоримо о источнословенском језичком материјалу, мислимо на његово експлицитно презентирање, било у циљу непосредног доказивања неке хипотезе, било у циљу илустровања и допуне нечега што је већ доказано на неки други начин или помоћу материјала неких других језика. У другим пак случајевима источнословенски материјал се подразумева, те се о њему говори *im-PLICITe*, кроз процедуру општих компаративистичких анализа и реконструкција прасловенског језичког система. У једном случају смо зажалили што је изостао експлицитни источнословенски језички материјал. Реч је о раду О неким случајевима губљења сонаната на крају речи који је заснован на српскохрватској, старословенској и црквенословенској језичкој грађи. Источнословенска грађа, општејезичка и дијалекатска, синхрона и дијахрона, о овом питању изузетно је занимљива и богата, те пружа могућности за сагледавање ове појаве на једном ширем словенском плану и са неким додатним моментима. Очигледно је проф. Бошковић у овом случају поставио себи ужи задатак и решио га је на себи својствен начин.

Од источнословенских језика највише је користио грађу из руског језика, затим из украјинског, а најмање из белоруског језика. У дисертацији је коришћена грађа руског и украјинског језика, док белоруски језик овде није заступљен. Овај језик је, поред претходна два, коришћен једино у Фонетици. Белоруска грађа је овде, судећи по наведеној литератури, узимана из Ј. Ф. Карског (*Белорусская речь*, Петроград 1918) и Т. П. Ломтева чија *Грамматика белорусского языка* (Москва 1956), узред, није без грешака. Најмања заступљеност белоруског језика у радовима Р. Бошковића свакако је изазвана и једном објективном околношћу: у време његове највеће стваралачке активности литературе (уџбеника, приручника, речника) о белоруском језику је било доста мало. Данас је ситуација сасвим другачија.

Украјинска грађа у Фонетици је узимана, бар према списку литературе, из добре Историјске граматике украјинског језика (Кијев 1957) од О. Беспалка, М. Бојчука, М. Жовтобрјуха, С. Самијленка и И. Тараненка. У ди-

сертацији се често аутор позива на Смаљ-Стоцког, према њему наводи украјинске примере, а зна се да је и иначе консултовао и неке друге изворе за украјински језик. У дисертацији је украјинске примере семантизирао помоћу немачког језика. Бошковићево интересовање за украјински језик и коришћење украјинске грађе свакако је изазвано лепом присутношћу овог језика у славистичкој литератури прве половине XX века, као и чињеницом да се ради о језику који је у понечем атипичан за источнословенску групу језика.

Што се тиче руског језика, у Бошковићевим радовима је више заступљена грађа из класичне русистичке лингвистичке литературе, што је одраз времена у коме је живео и радио, мада се у последњем периоду свога рада интересовао и за новију русистичку литературу. Несумњиво је у праву проф. Н. И. Толстој када у *Поговору* Бошковићевој *Морфологији* (Никшић 1985) каже да ће се руски читалац Бошковићеве књиге (руско издање, Москва 1984) уверити да „се он не користи стандардним арсеналом речи које се претачу из једног удбеника упоредне граматике словенских језика у други кад су у питању руски примери, као и примери из других словенских језика“ (стр. 107).

У *Фонетици* је источнословенски језички материјал интерпретиран тако да буде у функцији што потпунијег сагледавања како прасловенског тако и општеисточнословенског стања. Бошковић често задире и у староруски (општеисточнословенски) језик историјске епохе, па чак и у неке појаве од XIV—XV века осамостаљених источнословенских језика. То значи да он задире у историјску фонетику и морфологију руског и украјинског језика, показујући континуитет развоја прасловенских језичких појава у општеисточнословенском језику предисторијског и историјског периода, као и у посебним источнословенским језицима. Ту се, природно, поставља и питање домена упоредне граматике словенских језика у односу на домен историје конкретног словенског језика. Основна карактеристика појава из староруског гласовног система дата је код Бошковића тако да наставнику историјске граматике руског језика остаје да те појаве утврђује, разрађује и илуструје споменичким материјалом и материјалом из других извора (дијалекти, ономастика и сл.).

Врло су уверљива Бошковићева разматрања развитка група полугласник+ликвида и ликвида+полугласник на источнословенском терену, приликом којих аргументовано оповргава Шахматовљеве хипотезе, превасходно источнословенски орјентисане. У вези с овим заслужује пуну пажњу Бошковићево тумачење развитка палаталног вокалног *л* (*ьл*) у источнословенским језицима. За разлику од традиционалног схватања о *акању* као општесловенској и предисторијској појави Бош-

ковић прихвата модерну тезу о *акању* као новијој, историјској појави. Убедљив му је и закључак о дифтоншкој вредности *јата* на источнословенском терену, до кога долази на основу стања у северноукрајинским говорима и неким јужноруским дијалектима који и данас чувају дифтоншку вредност *îe*. Овде бисмо додали и неке северноруске говоре, у којима на месту *јата* данас стоји дифтонг, ово утолико пре што је проф. Бошковић користио Историјску граматiku руског језика Н. Дурновоа, у којој се овај факат констатује.

Заслужује пажњу Бошковићево запажање о примарном и секундарном *ы*, затим о врло раном губљењу слабих полугласника у староруском језику (XI в.), што се подудара с новијом тезом Г. Хабургајева о потреби ревидирања традиционалне хронологизације неких појава, међу којима је и ова. У вези с источнословенским развитком група **iort*, **tert*, **tolt*, **telt* несумњиво је са становишта деловања закона отвореног слога најприхватљивија формула **vo-r-na > vo-r^o-na > vo-ro-na*, на којој инсистира Бошковић. Он очигледно не прихвата Штиберову тезу, на коју скреће пажњу С. Б. Бернштејн, о црквенословенском карактеру група *цвѣ-*, *звѣ-*, којом се нарушава шема о овим групама као заједничкој особини источнословенских и јужнословенских језика. Говорећи о украјинско-белоруском звучном ларингалном спиранту *h* и његовој хронологији, Бошковић његову појаву на источнословенском терену ставља у XII век: *осподарь* (1151), чиме не прихвата тезу руских лингвиста о томе да је овај глас настао у XI веку, за шта се наводи познати пример РЪННА из потписа француске краљице Ане Јарославовне из 1063. године.

У Морфологији заслужује пажњу покушај да се објасни источнословенско *-ѣ* према јужнословенском *-а* у генитиву јединине, номинативу и акузативу множине *ја*-основа и акузативу множине *јо*-основа уз констатацију и искрено признање: „Све то није јасно, ни после много покушаја да се то објасни“ (стр. 21). Помоћу староруских споменика и украјинског језика успешно је доказана аутентичност наставка *-ѣтъ* и *ѣтъ* на источнословенској територији. Бошковићево објашњење староруског облика датива и инструментала множине од назива за племе Пољана звучи заиста врло убедљиво: ПОЛЯМЪ < pol'an-mъ (стр. 44), ПОЛЯМИ < pol'an-mî (стр. 47). Треба свакако поменути и Бошковићева разматрања наставка за треће лице презента у јединици на источнословенској територији, у сва три језика. Бошковић дели белоруске говоре на северноруске и јужноруске, мада је данас уобичајенија подела на североисточне и југозападне белоруске говоре.

У Разитку сүфикса функција источнословенске грађе је да, нарочито на материјалу деминутивских сүфикса, укаже, заједно са западноруским материјалом, на контрастни

творбени показатељ у односу на јужнословенске језике. Руски материјал је најчешће преузимао из Миклошића, уз семантизацију на немачком језику. Занимљиво је да се семантизација бугарских примера врши помоћу руског и немачког језика — према извору из којег су узети. У руском издању из 1984. године уместо немачке у свим случајевима дата је руска семантизација. Оваквој семантизацији у том издању подвргнути су и руски примери у оним случајевима кад се ради о застарелој, дијалекатској и мало фреквентној лексици. Руско издање Бошковићевих дела одликује се, за разлику од оригинала, чешћим стилским и другим маркацијама, од којих су најчешће „дијалекатско“ и „застарело“, како би се та дела што више приближила савременом језичком стању и данашњем читаоцу.

Ево још неколико напомена о односу Бошковићевог оригинала и руског превода. Неки неактуелни примери изостављени су у руском преводу (прикосник-прикосница, мутник-мутница), а неки актуелни су додавани (грешник-грешница, ключник-ключница). Неки украјински примери тачно су написани у оригиналу, а нетачно у преводу: ориг. черепочок — прев. черепочек, ориг. дзвіночок — прев. дзвіночек, ориг. горобчик — прев. горбчик, ориг. ідалья — прев. ідалья. У недоумицу нас доводи пример харт-хартиця, који је у оригиналу, и који је преузет од Р. Смаљ-Стоцког, али погрешно са *a*, јер је код Смаљ-Стоцког *хорт* — *хортиця*. У руском издању дат је исправан облик *хорт* — *хортиця* (сх. *хрт* — „хртица“). Руске речи пришлец — пришлица из оригинала пренесене су у руски превод у данашњем облику: пришлец — пришелица. Неактуелно бојар из оригинала замењено је актуелним бојарин у преводу. У Фонетици наведен је белоруски пример земля, и у оригиналу и у руском преводу, мада је већ седамдесет година нормативно писање зямля. Исто: мора м. море. Сличан случај је и са украјинским мочи, како стоји и у оригиналу и у преводу, мада је већ одавно у општем језику и у украјинском стандарду могти (облик мочи данас је жив једино у северозападним украјинским говорима, тачније, у закарпатским, галицијским говорима и у говорима око горњег Дњестра).

Као што смо видели, источнословенски језички материјал има значајну улогу у Бошковићевим радовима. Он ту није само пука илустрација, већ снажан доказни материјал. Радује чињеница што ће, захваљујући преводу Бошковића на руски језик, светска славистичка јавност упознати значајан Бошковићев научни опус у области словенске лингвистике, посебно компаративистике. Жалимо једино што аутор није дозволио да се у овај избор на руском језику унесу и неки значајни компаративистички радови мањег обима.

Богдан ТЕРЗИЧ

ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫКОВОЙ МАТЕРИАЛ В НАУЧНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАДОСАВА БОШКОВИЧА

Резюме

В лингвистических исследованиях профессора Р. Бошковича восточнославянский языковой материал занимает важное место. В его трудах больше всего представлен материал из русского языка, затем из украинского, а меньше всего из белорусского. Автор показывает, в каких работах больше всего представлен восточнославянский материал и как он функционирует в компаративистских построениях профессора Бошковича. Особый интерес вызывают бошковичевские истолкования некоторых явлений исторической фонетики, морфологии и дериватологии восточнославянских языков, в частности русского языка.